

УДК 330.142.23

М. М. Пашко,
аспірант, КНУ ім. Тараса Шевченка

ФІНАНСОВИЙ КАПІТАЛ: СУТНІСТЬ І ФАКТОРИ СУЧАСНОГО РОЗВИТКУ

Розкриваються різні трактування фінансового капіталу, показані трансформації фінансового капіталу за формою і за змістом. Відображається зв'язок фінансового капіталу з ринком кредиту, цінних паперів і валютним ринком. Перераховуються основні ознаки сучасного фінансового капіталу і форми його зрощування із промисловим капіталом.

Different interpretations of the financial capital are being revealed, the transformations of the financial capital are shown according to the form and to the composition. The connection of the financial capital with the credit market, market of securities and exchange market is shown. The main signs of the modern financial capital are enumerated and the forms of their cooperation with industrial capital.

Ключові слова: капітал, фінансовий капітал, фінансовий ринок.
Key words: capital, financial capital, financial market.

АКТУАЛЬНІСТЬ ПРОБЛЕМИ

Сьогодні в Україні все активніше відбувається процес концентрації виробництва і капіталу в усіх галузях економіки, що викликає численні дискусії в наукових колах. Досить активно ведеться обговорення питань, пов'язаних з утворенням холдингів, інтегрованих бізнес-груп, фінансово-промислових груп, проводиться аналіз мети їхнього створення, впливу їхньої діяльності на стабілізацію економіки і її конкурентоспроможність. Це, в свою чергу, зумовлює значний інтерес до вивчення сутності й факторів розвитку сучасного фінансового капіталу, без розкриття яких неможливе розуміння тих процесів, які відбуваються в світі.

АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ З ПРОБЛЕМИ

Дослідженням певних аспектів даної тематики займалися: Маркс К., Гільфердінг Р., Каутський К., Хайєк Ф., Борисов Є., Бовикін В., Алексеєнко Л., Богомоллова О., Макарова В., Глазьєва С., Геєць В., Базилевич В., Чухно А., Кондрашова-Діденко В. та інші.

Метою статті є дослідження сутності й факторів розвитку сучасного фінансового капіталу.

ВИКЛАДЕННЯ ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Формування і розвиток фінансового капіталу тісно пов'язані з еволюцією людського суспільства, розширенням його потреб. Причому фінансовий капітал виник значно пізніше, ніж основні форми капіталу, такі як банківський, промисловий і торговельний.

Появу фінансового капіталу традиційно відносять до останньої третини ХІХ ст. Масштабний розвиток процесів нагромадження і трансформації капіталів у цей період був зумовлений економічним розвитком, а також змінами в соціально-економічному устрої багатьох країн.

Виникненню спочатку на практиці, а пізніше в теорії поняття "фінансовий капітал" сприяли наступні основні фактори:

- концентрація і централізація виробництва й капіталу;
- розвиток конкуренції, причому як внутрішньогалузевої, так і міжгалузевої;
- науково-технічний прогрес, застосування нових технологій виробництва, більш досконалої і ефективної техніки;
- посилення залежності різних виробництв і підприємств одне від одного;

— розширення територіальної експансії великих капіталів.

До середини ХХ ст. дані фактори значно посилили свій вплив на процес розвитку фінансового капіталу і разом із новоствореними факторами визначили його еволюцію. Таким чином, розвиток фінансового капіталу не вичерпується стадією його зрілості, а припускає його постійний рух, удосконалення і включає процеси його виникнення, становлення і якісного перетворення.

Інтерес до фундаментального осмислення економічної природи категорії "фінансовий капітал" не є для економічної теорії і практики новим. Наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст. економісти й фінансисти почали звертати увагу на об'єктивну потребу великих промислових виробництв у активній особистій участі фінансово-кредитних установ у процесі забезпечення економічного зростання, що виходить за рамки лише надання кредитів. Багато в чому позиції економістів того часу (Дж. Гобсона, Р. Гільфердінга, В. Леніна) заклали основи розуміння й сутнісного сприйняття процесів взаємозв'язку банківського і промислового капіталу.

Виникнувши, фінансовий капітал динамічно й постійно розвивався багато десятиліть, трансформуючись за формою і збагачуючись за змістом. Складність і багатоплановість даної економічної категорії визначає відсутність єдиного підходу до його змісту і процесу його формування. Причому досить гостра полеміка з приводу змісту фінансового капіталу розгорілась із самого початку його появи і визначення в науці й триває аж до сьогодні. Однак сьогодні акценти в дослідженні даної економічної категорії дещо змістились. Пішов у минуле ідеологізований, класовий погляд на фінансовий капітал. Сьогодні він розглядається як об'єктивна й неминуча реальність, що характерна для всіх країн, але має різноманітні форми прояву. Сучасні наукові погляди на проблему фінансового капіталу зачіпають більш прикладні аспекти; якою повинна бути роль банків у процесі формування і функціонування фінансово-промислових груп; що варто включати в поняття фінансового капіталу на сучасному етапі його розвитку; який вплив фінансовий капітал і фінансова олігархія здійснюють на господарство країни тощо.

У цілому, можна відзначити, що категорія "фінансовий капітал" в сучасній економічній літературі наповнена дещо іншим економічним змістом і розумінням, ніж це було в радянські часи і тим більше на початку ХХ ст. Сьогодні фінан-

совий капітал часто ототожнюється з грошовим капіталом. Близькими за значенням до цього поняттями є "банківський капітал", "промисловий капітал", "кошти" різних економічних суб'єктів, їхні активи і пасиви, "фінансові структури", "ринок фінансів", "фінансові відносини", "міжнародний капітал".

Можна сказати, що всі ці поняття мають власний економічний зміст, навіть вживаються разом, проте вони не відображають повністю сутності такого економічного явища, як фінансовий капітал. Найчастіше фінансовий капітал вживається разом з поняттям фінансового ринку. Разом з тим, сьогодні він досяг такої стадії у своєму розвитку, що найчастіше виходить за межі фінансового ринку. Різноманітні видів капіталів, що формують фінансовий капітал, визначає його зв'язок із багатьма іншими ринками, на яких об'єднуються не лише матеріальні, а й нематеріальні цінності.

Сучасному етапу розвитку економічних відносин більше відповідає визначення фінансового капіталу як вільного капіталу, що існує в грошовій формі і який за посередництвом фінансового ринку вкладений у різноманітні фінансові інструменти з метою отримання доходу.

Вільний грошовий капітал сьогодні не можна ототожнювати лише із банківським капіталом. Сучасний фінансовий ринок за своїм складом і структурою — складне утворення, і містить в собі чимало сегментів, окрім кредитного ринку. Відповідно за своєю структурою фінансовий капітал може розглядатися як інтегрований промисловий і позичковий капітал.

Подібний погляд на фінансовий капітал через призму фінансового ринку є вкрай важливим і актуальним саме для сучасного розвитку економіки. На момент формування поняття фінансового капіталу на початку ХХ ст. таке його визначення було б навряд чи правильним і коректним, тому що існувала обмежена кількість форм зрощування банківського капіталу із промисловим. Більше того, фінансовий капітал розглядався винятково як явище, що формується на основі переплетення інтересів банків і промислових підприємств із наступним зрощуванням їхніх капіталів. Тим часом історія світової економіки багата прикладами того, як в різних країнах умови формування фінансового капіталу можуть серйозно відрізнитися, що визначає й відмінності у формах його організації і в інструментах, які використовуються для трансформації накопичених заощаджень у виробничі інвестиції. Зокрема, у Німеччині, на прикладі якої В. Ленін і Р. Гільфердінг досліджували становлення фінансового капіталу, банківські кредити промисловим підприємствам дійсно стали основним інструментом для формування фінансового капіталу. Однак в інших країнах, наприклад у США, основним інструментом виступили цінні папери, через придбання яких здійснювалося проникнення вільних грошових капіталів з одних сфер і галузей в інші, й зрощування цих капіталів. Причому відбувалося це як за допомогою взаємин клієнт-банк, так і минаючи їх, тобто безпосередньо.

Фінансовий ринок, таким чином, виступає як своєрідне середовище існування фінансового капіталу, поза цим ринком фінансовий капітал сьогодні не існує. Дотримуючись традиційного погляду на фінансовий ринок, можна сказати, що на ньому здійснюються угоди з різноманітними фінансовими активами, які опосередковують перерозподіл вільних грошових капіталів і нагромаджень різних економічних суб'єктів з метою забезпечення умов для економічного зростання. Відповідно за допомогою фінансового ринку вільний капітал може вкладатися в різноманітні активи: іноземну валюту, банківські депозити, міжгосподарські позики, державні позики, цінні папери, дорогоцінні метали.

Такі два сегменти фінансового ринку, як кредитний ринок і ринок цінних паперів, в першу чергу забезпечують формування і функціонування фінансового капіталу. На валютному ринку і ринку дорогоцінних металів відбувається не стільки зрощування капіталів, скільки зміна їхньої зовнішньої форми. Хоча вони також можуть сприяти і нагромад-

женню, і зрощуванню капіталів, тому що угоди з валютою і з дорогоцінними металами реалізуються через банки. Отже, вони будуть сприяти зміцненню взаємин банків з клієнтами.

Фінансовий ринок забезпечує концентрацію попиту та пропозиції тимчасово вільних коштів. Через нього ці кошти трансформуються в продуктивну форму використання, споживаються фінансовим капіталом.

Фінансовий капітал — особлива економічна категорія. Через свої зв'язки з різними галузями і сферами господарства він контролює не лише грошовий чи фінансовий ринок, а всі види ринків, має відношення до всього, що пов'язано з економічною діяльністю людини і суспільства. Фінансовий капітал контролює і ринок ресурсів, і ринок товарів і послуг, і ринок інновацій — тобто практично всі сфери, всі галузі економічної діяльності.

Економічна сутність фінансового капіталу характеризується виконуваними ним функціями, до яких відносять перерозподільну, відтворювальну, накопичувальну і регулюючу. Не менш важливими сьогодні є соціальний і політичний аспекти фінансового капіталу.

Так, забезпечуючи акумулювання значних фінансових ресурсів, фінансовий капітал відкриває ширші можливості для розвитку соціальної сфери, фінансової підтримки соціальних програм, спонсорства і доброчинності. З одного боку, розвиток фінансового капіталу, як відомо, сприяє значній соціальній поляризації суспільства, а з іншого боку — його нагромадження означає одночасно і збільшення ресурсів державного бюджету, різних суспільних і позабюджетних фондів.

Властивості або характерні риси сучасного фінансового капіталу багато в чому визначаються умовами його розвитку і трансформації протягом ХХ ст.

У сучасному фінансовому капіталі переплітаються не лише банківський і промисловий капітали. Ці дві форми становлять лише матеріальну основу фінансового капіталу. Хоча в деяких випадках можливі заміна або доповнення промислового капіталу капіталом торговельним (наприклад, в Україні за час перебудови наприкінці 80-х років ХХ ст. основний капітал був накопичений саме у сфері торгівлі). У фінансовому капіталі сьогодні переплітаються, окрім банківського, торговельного і промислового капіталів, й інші, так звані неречові форми капіталу: соціальний, політичний тощо.

Переплетення фінансового капіталу з науковим відбувається по лінії взаємодії його з науково-дослідними інститутами і навчальними закладами. Це стає необхідним в результаті розвитку двох об'єктивних процесів: перетворення науки в безпосередній фактор виробництва, з одного боку, а з іншого боку — монополізації фінансовим капіталом процесів формування і відтворення людського капіталу (у тому числі підготовки і перепідготовки кадрів, організації дозвілля людини). Відповідно сьогодні можна говорити про зрощування фінансового капіталу і наукового, про переплетення його з наукою, вищою школою, системою виробничого навчання. Найбільш яскраво дане злиття проявляється, якщо відбувається організаційне об'єднання наукових, навчальних підрозділів і промислових підприємств в одне ціле, у велику корпорацію.

Можуть спостерігатися й інші форми переплетення фінансового капіталу з науковим. Наприклад, монополії, що мають власні наукові об'єднання і навчальні комплекси, вступають у тісну взаємодію із "зовнішніми" стосовно цієї монополії лабораторіями, університетами тощо, які втягуються у сферу їхнього впливу і контролю.

Злиття фінансового капіталу з політичним простежується через зрощування банківського і промислового капіталів зі структурами державної влади, з політичними партіями і напрямами. Зрощування фінансового капіталу з державою відбувається, по суті, з моменту формування цього капіталу, набуття ним самостійних рис. Причому методи такого зрощування мають певні відмінності від тих, які застосову-

ються на рівні приватного капіталу. Разом з тим, тут наявні і спільні риси. Це може бути як особиста унія, так і спільне володіння, реалізація спільних проектів, програм та інші форми, аж до націоналізації великих банків, промислових, транспортних та інших компаній і відповідно проникнення держави у сфери панування фінансового капіталу. Але націоналізація — це занадто явний і не найпоширеніший метод зрощування держави з фінансовим капіталом.

Фінансовий капітал і держава утворюють сьогодні складну систему, в якій окремі елементи тісно переплітаються і здійснюють одне на одного дуже неоднозначний вплив. З одного боку, фінансовий капітал, його функціонування і нагромадження вигідні державі з погляду тих великих податкових платежів, які надходять до бюджету, реалізації благодійних і спонсорських проектів. У свою чергу, уряди в усіх країнах проводять особливу політику відносно великого капіталу, створюючи для його розвитку особливі сприятливі умови, хоча й не допускаючи при цьому монополізації галузей і всього господарства.

Одночасно із проникненням у фінансовий капітал нових видів капіталу змінюється роль і наповнення його матеріальної основи — банківського і промислового капіталів; вони самі стають більш складними за структурою і за змістом.

Сфера діяльності сучасних банків значно розширилася, збільшилась розмаїтість і обсяги здійснюваних ними операцій, їхня діяльність все більше орієнтується на універсальність і глобальний характер. Банківський капітал все частіше і все в більших масштабах проникає в суміжні, навіть зовсім нетрадиційні для нього сфери діяльності. Посилюється орієнтація банків на міжнародні ринки капіталів. Не випадково ті зміни, що відбуваються, дуже часто називають "фінансовою революцією".

Величезний вплив на розвиток і трансформацію фінансового капіталу здійснює безпрецедентний динамізм розвитку небанківських інститутів (страхових, інвестиційних, фінансових компаній, пенсійних фондів тощо). За рахунок їхньої широкої участі у функціонуванні фінансового ринку, в першу чергу такого його сегмента, як ринок цінних паперів, роль цих організацій у розвитку фінансового капіталу прирівнюється, по суті, до ролі банків.

Процеси взаємопроникнення капіталу відбуваються постійно. Якщо банківська, промислова, торговельна, соціальна, культурна й інші форми капіталу, кожна окремо, є приватними формами капіталу, то фінансовий капітал — це більш загальна, більш плинна форма капіталу, що постійно виникає в процесах зрощування капіталу. Фінансовий капітал пронизує усі сфери діяльності капіталу, зливається із цими капіталами, існує на всіх ринках. Саме таке єдине існування фінансового капіталу в усіх сферах дозволяє зробити узагальнюючий висновок про його життєздатність.

Він, як ніякий інший вид або форма капіталу, може пристосовуватися до мінливих навколишніх умов, трансформуючись за формою і за змістом, здобуваючи нові, не властиві йому риси. Наприклад, в Україні і низці колишніх соціалістичних країн становлення фінансового капіталу наприкінці 80-х — на початку 90-х років ХХ ст. супроводжувалося не стільки концентрацією й централізацією, скільки зворотними процесами — деконцентрацією, розукрупненням. На основі цих процесів відбувалося здобуття економічними суб'єктами власної незалежності й самостійності. Це було пов'язане з тим, що в період існування СРСР промисловість, сільське господарство, банківська система досягли величезного рівня концентрації. Але це стосувалося саме концентрації на рівні процесів виробництва, коштів банків і банківської системи. Справжньої ж концентрації капіталу в даному випадку не спостерігалось. Тому поява і розвиток цивілізованої форми фінансового капіталу супроводжувалося складною концентрацією і централізацією капіталу як у виробництві, так і в банківській сфері.

Крім того, значною мірою трансформувалася промислова складова фінансового капіталу — виробничі корпорації. Нові риси з'явилися в їхній виробничій, науково-технічній діяльності, організаційному устрої і характері здійснюваних операцій. Змінилися принципи галузевої і міжгалузевої орієнтації, система взаємозв'язків один з одним. З'явилися зміни й у методах контролю над монополізованим сектором бізнесу, у загальній ринковій стратегії. Істотно змінився характер взаємин із зовнішньоекономічною сферою (механізми участі, форми боротьби тощо). Діяльність більшості компаній все більше набувала так званого глобального характеру. Якісна зміна міжнародного характеру діяльності виробничих підприємств супроводжувалась посиленням диверсифікованості їхньої діяльності.

ВИСНОВКИ

Таким чином, сучасний фінансовий капітал характеризується наступними основними ознаками:

- розмаїтість і множинність форм його реалізації;
- переростання вузьких рамок лише банківського і промислового капіталу, проникнення фінансового капіталу в усі сфери і галузі людської життєдіяльності;
- здатність до саморозвитку;
- постійний розвиток і вдосконалення як під впливом зміни тенденцій навколишнього світу, так і у зв'язку з дією власних внутрішніх протиріч;
- тісне зрощування з державою, переплетення інтересів;
- збереження верховенства промислового капіталу й тенденцій його розвитку в забезпеченні трансформаційних процесів, що відбуваються у фінансовому капіталі, з одночасним посиленням ролі інших видів капіталу, що переплітаються у фінансовому;
- інтернаціоналізація, що переростає поступово в глобалізацію.

Незважаючи на серйозні зрушення в сучасному виробництві, торгівлі, банківській справі, що відбуваються під вплив зазначених факторів, об'єктивна основа і логіка інтеграції різних форм капіталу зберігається й сьогодні. Концентрація виробництва зумовлює концентрацію і централізацію капіталу, визначає концентрацію банківського, торговельного й в остаточному підсумку — фінансового капіталу.

Основні фактори і тенденції, які визначали розвиток фінансового капіталу протягом ХХ ст. і вплинули на інтеграцію банківського капіталу із промисловим, не втратили свого значення і сьогодні, а доповнилися новими процесами.

Література:

1. Алексєєнко Л. М. Ринок фінансового капіталу: становлення, проблеми та перспективи розвитку: монографія. — К.: Вид. буд-к "Максимум"; Тернопіль: Економічна думка, 2004. — 424 с.
2. Беляєва І. Ю. Интеграция корпоративного капитала и формирование финансово-промышленной элиты (российский опыт). — М.: ФА., 1999. — 296 с.
3. Вороб'єв Ю. Н. Финансовый капитал предприятий: теория, практика, управление. — Симферополь: Таврия, 2002. — 364 с.
4. Власть крупного капитала / Ин-т мировой экономики и междунар. отношений; отв. ред. Е.С. Хесин, В.Н. Шенаев, Ю. И. Юданов. — М.: Мысль, 1987. — 333 с.
5. Гильфердинг Р. Финансовый капитал / Пер. с нем. — М., Финансы и статистика, 1959. — 358 с.
6. Мовсєсян А. Г. Интеграция банковского и промышленного капитала: современные мировые тенденции и проблемы развития в России. — М.: Финансы и статистика, 1997. — 444 с.
7. Мотылев В. Е. Финансовый капитал и его организационные формы. — М.: Изд-во социально-экономической литературы, 1959. — 452 с.

Стаття надійшла до редакції 04.01.2009 р.